

SEMSÁG TIBOR (1987) Budapest

SEMSÁG TIBOR

„A részecskestruktúra adja az élénkpiros színt”

A természettudományra jellemző nyelvhasználat és szemléletmód nyomai kortárs verseskötetekben

A 20. század magyar költészetében és a világlírában is találhatunk olyan jelentős alkotókat, akik verseik nyelvi alakítását időnként valamilyen módon a természettudományokból ismeretes nyelvi elemekkel látják megoldhatónak. József Attila több híres versében, mint az *Óda, a Költőnk és kora* vagy a *Téli éjszaka*, biológiai, csillagászati vagy éppen kémiai szemléletmód nyomait¹ fedezhetjük fel.² Nemes Nagy Ágnes költészetében rendre előfordulnak természettudományra utaló szövegrészek, néhol egy-egy tudományos műszó hívja fel magára a figyelmet. Ebben a szövegtudományban is többféle tudományra történik utalás, a fent említettek itt is előfordulnak, ezenkívül még a fizika és a (költőnek oly fontos) geológia tudománya is „képviselteti magát”.³ A magyar költők munkásságát figyelembe véve alighanem Juhász Ferenc gazdagon áradó költészetét határozta meg leginkább a modern természettudományok anyagi szemléletmódja.⁴ A 20. század első felének világirodalmából Francis Ponge francia költő munkáit érdemes felhozni példaként. Ponge tárgyias prózaversein a természettudományos (pl. növénytani) analízis jegyeit ismerhetjük fel.⁵ Ezt a bűvőpatakként meglévő hagyományt folytatja több, 2015-ben megjelent magyar verseskötet. A két kiválasztott kötetten kívül más példa is akad a horizonton, ami a tudományos nyelvezet költői hasznosítását illeti.⁶ Jelen írás láttelepet kíván adni erről a kortárs magyar lírában feltűnő jelenségről.

Závada Péter *Mész* című könyvének⁷ recenziói néhol hatásosnak,⁸ néhol pedig kevésbé sikerültnek⁹ érzékelték a tudományos diskurzus lírai transzformációját. Az általam idézett kritikusoknak¹⁰ a kötet működési mechanizmusaira vonatkozó megjegyzései rámutatnak arra, hogy milyen veszélyeket rejt magában a vizsgálati fókuszba állított poétikai eszközök alkalmazása. Bihary Gábor szerint „sok múlik ugyanis azon, hogy mennyire illeszkednek egymáshoz a regiszterek, a retorikai eszközök, mennyire számottevőek a versen belüli csúszkálások”,¹¹ Mohácsi Balázs pedig úgy véli, hogy a kötet vége felé már „receptszerűnek tűnhet”¹² a kötetten végigvonuló természettudományos jellegű, a verstárgyakat szétszálazó retorika. Bihary egyúttal a sikeres poétikai megoldás feltételét is megadja: „A tudományos diskurzus lírába emelésével többször találkozhatunk, ám ez akkor válik revelatívá, ha képes termékeny feszültséggel belépni a líra nyelvtörténetébe, amihez szükségesnek tűnik, hogy a megidézett tudásanyag átugorjon a mindennapiság küszöbén, hogy újdonsággként, még nem tudotként ismerjük fel.”¹³ Érdemes felfigyelni a feltétel ismeretelméleti jellegére. Értelmezésemben a „nem tudotként való felismerés” azt jelenti, hogy a lírai közeg által másfajta megvilágításba kerül az az ismeretanyag is, aminek az olvasó adott esetben már előzetesen birtokában volt, tehát a „tudás és nem tudás” ellentéte helyett a hangsúly sokkal inkább a fent említett reveláción van. Így lehetséges „nem tudotként ismerni fel a tudottat”. Érdekes példát találni az előbbiekben felvázolt problémára az *Accusativus* című versben: „Tudod a szerelem sötétben termelődik, mint a melatonin. Ez ahhoz kell, hogy végre aludni tudjunk. Már mint a szerelem.” A példa jellegéből adódóan egy igencsak feltűnő formában jeleníti meg, hogy a versírónak milyen trükköket kell alkalmaznia, hogy elkerülje a hétköznapiság bűnét. Ugyanakkor olyan példával is találkozhatunk, ahol az ismeretközlő kijelentés banalitásának külön szerep jut, és ezáltal megszületik az a bizonyos „termékeny feszültség”.

A kötet egyik kiemelkedő versében, a *Mész*ben a mézsképződés apró részleteit a halott anyát megszólító beszéden keresztül ismerhetjük meg: „A tömött mézskőből égetik a meszet” sor objektivitását egy személyes vonatkozású sor közbeiktatásával („Miótán meghaltál, apa beidőzített egy tisztasági festést”) „A mézsképződés alapanyaga a mézskő, kalcium-karbonát” sora folytatja. Mint látható, az idézett versszaknak lényegében csak a második tagmondata szolgál új információval, de a sor az egész vers kontextusában, a gyászbeszéd hangvétele felől egy másfajta szerepet is betölt. A materiális eredetet kutató tudományos tudás a lírai én gyászának (önmaga számára is) el- és ki-

beszéléséhez használt platformnak bizonyul a *Mészben* és a párversének tekinthető, azt megelőző *Aszfaltban*. Az eredet különösen fontos, hiszen a halál megértése annak a körszerű gondolatnak a segítségével történik, hogy az emberi test ősi-anyagi eredete és a halott testének anyaga újfent megegyezik (mindkét vers eredetkutatással indul). Ugyanakkor a „porból lettünk, porrá leszünk” gondolatát tágítja ki a tudományos jellegű részletek segítségével a versbeszéd, hogy a gyászfolyamat végbemehessen. A tárgyalt sor ebből a nézőpontból nézve már nem is annyira banális, hiszen a nyelvi forma az érzelmi megküzdés terepévé válik a versben, az ismétlés a szükséges önmaga számára való megjelenítésként, mondásként érthető – így uralkodik el a líra a behívott tudományos-materialisztikus nyelv felett.

Az egzaktuság igénye, a pontos nyelvhasználat mint a megszólított felet elérni, sőt talán birtokolni próbáló eszköz a nyíltan az anyát megszólító verseken kívül a kötet többi versében is rendre feltűnik, pl. „...naplót vezetek arról, hogy éjszakánként hány fokot fordulsz el a kádban, tested iránytűjén figyelem a mágneses pólusok újrarendeződését” (*Virályok sijjogása*).

Mint láthattuk, a nyelvért, a kifejezésért való küzdelemnek szerves része a tudományos ismeretek használata, s mintha ebben a küzdelemben ott bujkálna az egzakt tudományok feljebbvalóságának a kultúrát (még mindig) jellemző mítosza. Mindazonáltal szükséges megemlíteni, hogy korántsem elmélyült szaktudományos ismeretekről van szó, hanem a természettudományos ismeretterjesztés, népszerűsítés (popular science) szűrőjén keresztülment információról, amire a *Mész* című versben lehet találni egy utalást („Legalábbis ezt olvastam valami képes ismeretterjesztő újságban...”). Nem árt szem előtt tartani, hogy ez a többszörös közvetítésen keresztülment tudásanyag mindig magán hordozza az őt létrehozó kultúra és az előbb említett közvetítő közeg nyomait is. Talán a *Vákuum* című versben sem véletlenül szerepelnek együtt a Hold ritka légköréről, a napszélről és az idegen civilizációk híradásáról szóló szövegrészek: a természettudományos népszerűsítés műfajára (?) jellemző, hogy a közember fantáziáját izgató témákat – mint a földön kívüli lények, az űrutazás stb. – kapcsolják össze tudományos ismeretekkel. Az ilyen irodalmi művek nemcsak magukon viselik a népszerűsítő műfaj nyomait, hanem maguk is belépnek a közvetítők sorába.

Nincs ez másként Dékány Dávid *Darwin Motel* kötetével sem. A popular science zsánerének figyelembevételére Dékány kötetét kapcsán azért is indokolt, mert az egyik regiszterét képezi egy, a kötetre jellemző, sokféle műfaji kliséjét játékba hozó popkult-tematikának,¹⁴ azonban hangsúlyosabbnak tűnik az a több kritikus által is észrevett szövegszervező eljárás, hogy a versekben megszólaló én az érzelmi leírásához vagy éppen azok ellensúlyozásához¹⁵ használná „...a tanórákon szerzett, valamint a Spektrum és a National Geographic műsoraiból származó ismereteket...”¹⁶, valamint a különböző technikai és informatikai fogalmakat.¹⁷ Mindez szorosan összefonódik a könyvet meghatározó kamaszos beszédmóddal (amely némelyik versben rendkívül felerősödik) s azzal a jelenséggel, hogy a *Mész*hez hasonlóan ebben a könyvben is nagyrészt az Én és a második személyben megszólított másik fél viszonylataiban, ill. ezek problematizálásán keresztül jelenik meg a felépített világ.

A *Százhuszonhat* című versben például a materiális szempontú megközelítés kudarcával kénytelen szembesülni a versek énje: „A feromonok miatt, mondtad, / mert persze kémia az egész, tudom én is, / de a vitáinkban elkevert szavak pH-értéke / vagy a maró gúny kémhatása / már nehezen becsülhető”.¹⁸ A *szimbiózis formái* című költemény egy iskolai mézszárlás két elkövetőjének látens összetartozásáról szól, a második versszak akár a kaoszelmélet segítségével történő katasztrófa-megelőzés paródiájaként is felfogható: „Talán reggel, a gabonapehely dobozán / az összetevőkből, a novemberi cseréptetők / nyálkás pikkelyeinek vagy az iskoláig vezető / platánfák kérgének mintájából / kiolvasható lett volna. / Talán ha felhívják az egyiket / a WC-ajtók belső oldalára / filctollal felírt telefonszámok közül.” Amint látható, a versek beszélője ebben a példában olyan módon utal egzakt tudományos ismeretekre, hogy közben szembeállítja őket egy klasszikus értelemben vehető humán értékrenddel, hiszen a vers azt próbálja sugallni, hogy ha odafigyeltek volna a mézszárlást elkövető diákokra, akkor a katasztrófa nem következik be („Ha valaki tudott volna / a hosszabítókébelek felakasztott kutyákról”). A Závada-kötethez hasonlóan itt is értelmezhetjük a versek terét egyfajta harctérként, ahol küzdelem folyik a különféle szemléletmódok alkalmazása között a nyelvi megfogalmazhatóságért, a Te eléréséért.

A másikkal való kapcsolat megfogalmazásának nehézségei összefüggnek a tudományos jellegű ismeretek használatával, alapot, fogódzót jelentenek a megközelítés számára. (Érdemes megfigyelni,

hogy számos vers kezdődik ilyen ismeretközléssel, pl. *Az asztronauta*). A *Hale-Bopp* című hosszúversben több szövegrész is csúfot űz a Dékány-stílusból, a vers végén az imént felvázolt költői alkotás mód is önironikus reflexió tárgyává lesz: „Az üstökösök porcsóvját / a csillagok fénynyomása alakítja ki. / A Hale-Bopp most egy fagyott szikla / valahol a Naprendszer külső részén. / Sosem fogod látni. / Legközelebb 4380-ban jön vissza. / Ez valamelyikünkre nézve / biztosan jelent valamit. / Tényleg nem tudom...” A folytatásban azonban – mintegy annak ellensúlyozásaként, hogy a beszélőnek a külvilágbeli történés perszonalizálhatatlanságára való ironikus utalással sikerült lerombolnia a csillagbámulás romantikáját – egy ígéretet olvashatunk, egy ígéretet egy pontos megoldásra az Én és a Te közötti viszony tisztázásához: „Viszont írni fogok magunkra / egy általános képletet, / csak előbb kitalálom, hogy / a neved melyik érzés mértékegysége legyen.” Ez a komplex, allegorikus metafora egyben jeleníti meg azt a poétikai eljárást, amelyről az eddigiekben szó esett: a név mint a másik ember neve és egyben a nyelvi megnevezés varázsa, a másik iránti érzés és a matematikai pontosság mint a viszony megfoghatóságának, pontos leírhatóságának reménye teljesen összefonódnak ebben a szövegrészben.

A verseskönyv – már a bevezetőben szóba hozott – kamaszos stílusa is összefügg az általam vizsgált poétikai jegyekkel. Néhol csak egy-egy töredék mutatja a költői én többnyire csillagászati, fizikai és biológiai érdeklődését, s ezek olykor inkább (kényszeresen) figyelemfelhívóak, mint jól sikerültek,¹⁹ például: „Itt akartam szólni, hogy kések valamennyit, / de a napkitörés miatt nem tudtalak felhívni, / és te addigra elmentél, pedig futottam” (*Kilenc*).

A vizsgált szövegelemek szerepeltetése felfogható egy popkult-réteggként is, még ha a „Discovery Channel-költészet” talán mégsem annyira populáris, mint a road-movie romantika (pl. *Dagály előtt*) vagy a posztapokaliptikus (pl. *Radioaktív*) és ufós filmekből ismert (pl. *Tűlevelű*) díszletek. A versekben felbukkanó üstökösök, meteorok két versben (*Hale-Bopp*; *Perseida*) nemcsak mint valamiféle kvázi-realista interpretációban olvashatók, hanem a részeivé válnak a már korábban említett fikciós műfajokkal való játéknak. A *Perseida* egy kifinomultabb megoldást tartalmaz, az archaikus társadalom élőhelyére lezuhanó teherűrhajó motívumát úgy játszatja a szöveg, hogy eldönthetetlen legyen az olvasó számára, vajon egy science-fiction valóság vagy egy normál-realista fikció keretében történnek a dolgok, a primitív társadalom szerepeltetése pedig az időbeli elhelyezhetőséget illetően bizonytalanít el – már ha egyáltalán a realista fikció kódja szerint olvassuk a művet. A szöveg másik érdekessége, hogy a második részben egy éles váltással a nyugati világra emlékeztető környezet jelenik meg, így a science-fiction különvalósága helyett valószínűbbnek tűnik, hogy a mi jelen világunkat mintázza a szöveg, és egy szélsőséges kulturális különbségre épít. Ebben a részben tudhatjuk meg, hogy csak a garázstetőről figyelő emberpár hiszi meteoritnak az űrhajót. Az elbizonytalanítások arra mutatnak rá, hogy az olyan konstruált fikciós keretek, mint a közeljövő valósága, jelenvalóság vagy alternatív valóság stb. között nagyon vékony határ húzódik, s ezek egymásba játszhatók, vagy éppen kijátszhatók egymás ellen.

Ahogy már a dolgozat elején utaltam rá, a tárgyalt poétikai tendenciát illetően egy kisebbfajta trendről beszélhetünk a kortárs irodalomban. Erre utal, hogy a Dékány-kötet szerkesztése során láthatóan törekedtek a popular science jegyek kiemelésére: a kötet cím, az eddig felsorolt verscímek közül jó néhány és a második ciklus címe (*Párosujjú*) is erről tanúskodnak. Darwin neve mint az evolúció, a természet és a természettudomány iránti érdeklődés, valamint a természettudományos népszerűsítés szimbóluma szerepel itt. Nem véletlen, hogy az ő neve kerül ebbe a pozícióba, s nem másé. Charles Darwin *A fajok eredete* című, először 1859-ben kiadott munkája a mai napig a tudományos irodalom egyik legfontosabb műve, és egyben valószínűleg az utolsó olyan mű a kánonban, amely nagyon könnyen fogyasztható az átlagolvasók számára is (ennek oka, hogy eleve egy átlagolvasót képzelt maga elé a szerző az írás során).²⁰ A neve egybeforrta az evolúciós elmélettel a közfelfogást tekintve, Einstein mellett az utóbbi kétszáz év leghíresebb tudósáról beszélünk, neve ezért lehet szimbólumértékű. Ugyanakkor érdekes módon nemcsak a népszerű tudományt szimbolizálja, hanem azt a törést is, ami a közfelfogás és a közember számára nehezen hozzáférhető professzionális szaktudomány között fennáll. Darwin nem az evolúcióról írt, hanem a természetes kiválasztódásról és a faji öröklődésről. Röviden és kissé leegyszerűsítve: a viktoriánus korszak a maga fejlődéseszméjét és a már Darwin munkásságát megelőzően is létező evolúciós teóriát „kapcsolta egybe” – így jött létre a darwinizmus, a darwini evolúció kliséje.²¹ A korabeli társadalom (a tudósokkal egyetemben) megalkotta a maga jelentéseit az adott dologgal kapcsolatban, minden csoport a saját

elgondolásai és érdekei mentén alakította ki a darwini képet.²² S ugyanez elmondható a mai társadalomról is, nekünk is megvan a magunk Darwin-képe, ill. -kliséje. A *Darwin Motel* a kortárs kultúra Darwin-kliséjét, Darwin-képét használja fel.

A 20. század második felében, különösen a nyolcvanas évektől kezdődően a tudományos népszerűsítés robbanásszerű terjedéséről beszélhetünk.²³ A dolgozatban interpretált verseskönyvek ennek a nagyobb kontextusnak képezik a részét (a maguk sajátos módján), vagy úgy is érthetők, mint amelyek a popular science boom-hatását viselik magukon. S hogy a tudomány, a tudományos népszerűsítés és a szépirodalom viszonyának a dolgozatban már itt-ott felvillantott problémája a kortárs magyar irodalom kultúrájának élő problémája is egyben, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a Csabai Máté *Darwin Motel*-recenziójában található fricska, amit Boldog Zoltán kritikájának egyik megjegyzésére reagálva írt *Az antilop* című vers első strófájával kapcsolatban. A vers első szakasza így hangzik: „Összemegy minden a hidegben, / a villanyvezetékek feszesebbek, / kisebb az emberi test is, / a távolságok megnőnek, / üresebb a város.” Boldog Zoltán megjegyzése ehhez a következő: „Mindez felébreszti bennünk a gyanút, hogy a lírai én szándékosan törekszik-e fizikából elégtelenre (ti. a víz nem megy össze a hidegben, így az emberi test sem, amelynek jelentős része víz), és egyáltalán szándékában áll-e a komolyan vehető beszéd.”²⁴ Csabai Máté reflexiója: „A kritika kritikája pedig: Boldog Zoltánt cáfolva biztos kijelenthetem, hogy 4 Celsiusig hűtve a víz térfogata valóban csökken, ekkor még a hőtágulási együtthatója is pozitív.”

JEGYZETEK

¹ „Az örök anyag boldogan halad / benned a belek alagútjain / és gazdag életet nyer a salak / a buzgó vesék forró kútjain! / Hullámzó dombok emelkednek, / csillagképek rezegnek benned, / tavak mozdulnak, munkálnak gyárak, / sűrög milliő élő állat, / bogár, / hinár, / a kegyetlenség és a jóság; / nap süt, homályló északi fény borong – / tartalmaidban ott bolyong / az öntudatlan örökkévalóság” (*Óda*); „Ugy szállong a semmi benne, / mint valami: a világ / a táguló űrben lengve / jövőjének nekivág; / ahogy zúg a lomb, a tenger, / ahogy vonítanak éjjel / a kutyák... // Én a széken, az a földön / és a Föld a Nap alatt, / a naprendszer meg a börtön / csillagzatokkal halad – / mindenség a semmiségbe, / mint fordítva, bennem épp e / gondolat...” (*Költőnk és Kora*); „A hideg űrön holló repül át / s a csönd kihűl. Hallod-e, csont, a csöndet? / Összekoccannak a molekulák” (*Téli éjszaka*). JÓZSEF ATTILA *Összes versei*, szöveggond. STOLL Béla, Osiris, Budapest, 2006 (Osiris klasszikusok), 384., 370. és 513.

² Mezei Judit remekül foglalja össze József Attila lírájának korabeli újszerűségét: „Ő volt az első költő a 20. században, aki az égboltra nem mint lélekkel felfogható, misztikus csodára nézett. Tudományos analízisek után, a modern tudományok eredményeit megértve, az univerzumot nem látványként ábrázolta, hanem az ember és világ egységét megértve a legnagyobb mértékben emberi relációként fogta fel az egészszei való tartozásunkat. Mindezt elméleti munkái, levelezése, de legfőképpen költői képi világa igazolja.” MEZEI JUDIT, *A tudomány és a művészet összecsengése József Attila költészetében: Száz éve született József Attila*, Ponticulus Hungaricus, 2005/3. <http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/megcsapottak/mezei-jozsef-attila.html>

³ Például: „A levegő nagy ruhaujjai. / A levegő, amin szilárdan / támaszkodik madár s madártan, / az érvek foszló szélein a szárny, // És lent a súly. A síkon röghegyek / nagy, mozdulatlan zökkenései, / amint feküsznek, térdenállnak / az ormok és a sziklahátak, / a földtan szobrai, [...]” (*Között*) vagy: „Bár nem segít, mondta, ez a szétszórt százezer szem / bár nem segít a bioszféra zizegő / seprű-pillája körülöttem” (*De nézni*). NEMES NAGY ÁGNES *Összegyűjtött versei*, szöveggond. LENGYEL Balázs, Osiris, Budapest, 2003 (Osiris klasszikusok), 79. és 116.

⁴ Csak egy példát kiragadva a számtalan lehetséges közül: „[...] s az időszívbe temetett idő zárt kés-szeletelését hallgatom, mintha hallható lenne / a proton, / az atom-mag, az elektron, a neutron gyöngéd öröklét-zizegése. A sómélyben az idő hullámzó / kévesziszegése. / Az időlomb-petrezselyem csapkodó, szeletelő gyors kése. Az égitestek pontos szívütése. A múlandóság / rácshalmaz-szövése” (*Jézus Krisztus sírja*). JUHÁSZ FERENC, *A csörgőkígyó hőszeme*, Szépirodalmi, Budapest, 1987, 194.

⁵ Egy különálló részlet a ciklusból: „A növények éjjel. // A klorofillműködésből eredő szénsavkipárolgás olyan, mint egy órákig tartó meglegedett sóhaj, mint amikor a húros hangszerek legmélyebb, a lehető legjobban meglazított húrja zeng a zene, a tiszta hang és a csend határán” (*Fauna és Flóra*). FRANCIS PONGE, *A dolgok elfogultsága*, ford. SZABÓ LÁSZLÓ, Nagyvilág, 2005/10, 799.

⁶ Például Bognár Péter *A rodológia rövid története* című munkája, amely egy kitalált tudományt mutat be. BOGNÁR PÉTER, *A rodológia rövid története*, Magvető, Budapest, 2015.

⁷ ZÁVADA Péter, *Mész*, Jelenkor, Pécs, 2015.

⁸ BIHARY GÁBOR, *Vesztesépoétikák (Závada Péter: Mész, Hevesi Judit: Hálátlanok búcsúja)*, Műút, 2015/5, 65.

⁹ MOHÁCSY Balázs, *Bőröm alatt viszketsz: Závada Péter: Mész*, <http://www.jelenkor.net/visszhang/487/borom-alatt-viszketsz>

¹⁰ BIHARY, *i. m.*, 65.

¹¹ MOHÁCSY, *i. m.*

¹² BIHARY, *i. m.*, 65.

¹³ Lásd: MOLNÁR Illés, *Hányásból jósolni*, <http://www.muut.hu/?p=16646>.

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ BOLDOG Zoltán, *Botránynak is kevés*, <http://www.irodalmijelen.hu/2015-aug-17-0736/botranynak-keves>, 2015. augusztus 17.

¹⁶ *Uo.*

¹⁷ DÉKÁNY Dávid, *Darwin motel*, Libri, Budapest, 2015.

¹⁸ Lásd *Uo.*

¹⁹ Peter BROKS, *Understanding Popular Science*, Open University Press, London, 2006 (Issues in Cultural and Media Studies), 44.

²⁰ Bővebben lásd *Uo.*, 45–47.

²¹ *Uo.*

²² Lásd *Uo.*, 88–95.

²³ CSABAI Máté, *Hangtompítóval és anélkül: Dékány Dávid: Darwin Motel*, <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/5751/dekany-david-darwin-motel/>

²⁴ BOLDOG, *i. m.*

